

JORDI SUÏLS SUBIRÀ

Professor Universitat de Lleida. Centre d'Estudis Ribagorçans

Una lectura pastoral del paisatge de muntanya

0. INTRODUCCIÓ

Aquest article tracta sobre com un context cultural organitza la relació que tenim amb els elements espacials de l'entorn; específicament, com el fet d'anomenar-los i la forma de fer-ho ens indica què hi és remarcat com a rellevant. En una perspectiva lingüística interna, es podria parlar de lingüística espacial com un eix que connecta l'estructura mateixa del llenguatge amb aspectes generals de la cognició, de la qual l'espai mateix és una dimensió immediata (Talmy, 1983), però aquí no hi vull fer una mirada interna sinó social (Palmer, 1996; Mark et alii, 2011); en aquest vessant, la lingüística espacial la podem concebre com una part de l'etnografia que s'ocupa de la nostra experiència de l'espai, de la nostra manera d'organitzar-lo mentalment, que en definitiva no és distingible de la nostra manera d'organitzar-lo lingüísticament. En realitat, el que descriu no és un terreny especialment nou; no es trobaria gaire lluny de l'enfocament clàssic de l'etnografia (Violant i Simorra, 2001), però posa l'element lingüístic al centre (Thiering & Schiefenhövel, 2013). Cal tindre present, en tot cas, que els aspectes interns a la llengua són de mal separar de la cultura —de la comunitat que la parla—. En la idea d'imbricació llengua-cultura formulada per Sapir (1921), si el llenguatge estableix uns límits i canals en l'expressió que, qui sap, potser fins i tot determinarien la forma en què percebem, l'àmbit

social i cultural és al seu torn un productor constant de nous contextos, que són integrats com a material lingüístic.

Però dos distincions, d'entrada, són necessàries a la nostra descripció: en primer lloc, si el pol cognitiu ens parla dels espais, el pol social ens parla dels llocs (Relph, 2009). La relació amb els llocs es manifesta essencialment a través de noms que estableixen referències fixes. Ara bé, cal fer una segona distinció, entre noms de lloc propis i noms de lloc comuns (NLC). Els primers són els pròpiament anomenats topònims, per definició determinats, amb article definit obligatori (la Comòria) o sense article (Tresqüero); els NLC, òbviament, poden ser determinats o indeterminats (*la llau*, o *una llau*). Aquests segons són els que ara m'interessen, com a formes que ens diuen què troba rellevant un grup humà, i potser fins i tot què hi percep i què no, en funció de les relacions que manté amb el seu entorn.

Si els topònims contenen informació identificadora (“on”), els NLC contenen informació classificadora (“què” i “com”), en una organització en doble eix que arrenca dels fonaments mateixos del llenguatge.¹ La primera és derivada de la segona, i per tant les implica totes dos: l'Aneto (identificador) és un pic o un tuc (classificador), de manera que referir-se a l'Aneto, segons el cas, remet a una simple acció d'identificar un lloc o al·ludeix també al tipus de lloc que és, i això depèn del tipus de relació que hi mantinguem. Tots els topònims es corresponen amb algun classificador, però no tots els noms comuns es corresponen amb algun nom propi, i això perquè els noms comuns tenen a veure amb alguna funcionalitat o amb característiques rellevants, per exemple en termes de relleu, de presència de vegetació, d'impacte humà, etc.

Els topònims, doncs, es relacionen amb un coneixement de tipus espacial i territorial, és a dir que ubiquen i concreten llocs, com a informació afegida al tipus d'indret. Un fet interessant dels topònims és que ajuden a cristallitzar coneixements col·lectius i personals, connecten les vivències amb el territori i al mateix temps amb el grup que en comparteix el coneixement; a vegades són coneguts només en una petita comunitat que es defineix per

1. Landau (2016) analitza en termes cognitius un contrast fonamental entre el «què» i el «on/com». Gibson (1979) introdueix el concepte de *affordance*, segons el qual la nostra percepció d'alguns elements de l'entorn implica una estratègia en la relació que hi establím.

la freqüència de les interaccions internes, que necessiten fixar uns referents; a vegades en una comunitat molt més gran, per exemple quan remetent a indrets molt coneguts a causa d'esdeveniments o pràctiques esportives, o es difonen en cançons o obres literàries... La Ginestua pot ser coneguda per tot just una cinquantena d'individus (a tot estirar), la Faiada és coneguda arreu d'una comarca, mentre que Besiberri pot ser un nom que molts aficionats al muntanyisme saben ubicar dins dels Pirineus. Per tot això, els topònims ajuden a endreçar la informació sobre les relacions que una societat estableix amb el territori. Per contra, els noms comuns, que de fet són una mena de substrat canviant sobre el qual reposen els topònims, estan disponibles independentment de les ubicacions concretes, tenen a veure amb la comunitat etnolingüística i canvien amb les seues pràctiques i formes d'expressió. Així, en alguns llocs no s'usa el terme «turó» però sí el terme «tossal»; o el terme «llau» té un abast territorial més restringit que el terme «torrent» o «barranc». I així, també, un «pletiu» i un «boixiguer» es relacionen de maneres particulars amb pràctiques pastorals concretes. En definitiva, els NLC es lliguen amb la comunitat etnolingüística i amb l'expressió de la manera d'encarar-se als llocs, una informació una part de la qual, potser, es fixarà finalment en la memòria col·lectiva utilitzant els topònims com a lligam. Aquella famosa magdalena de Proust era un vehicle emocional a través d'unes olors que podem imaginar, però, per molt que aquell viatge se'ns presenti com la recerca d'un temps perdut, res no podria materialitzar-se sense que l'autor ens parlés del poble de Combray i els seus indrets. La recerca del temps perdut és, en realitat, la recerca d'uns llocs perduts.

En els processos de canvi etnolingüístic, una gran quantitat de noms propis cauen en desús perquè es produeix una desconexió, o una reconexió, entre la comunitat i el territori. Altres sobreviuen i fins i tot esdevenen coneguts arreu, perquè la comunitat s'hi refereix potser en nous contextos. És el cas, per exemple, dels elements orogràfics d'interès per als excursionistes, per als alpinistes, per als naturalistes, etc... És interessant, en aquest punt, que avui en dia la transmissió d'aquest coneixement ja recolza en gran part sobre el recull cartogràfic més que no pas en la transmissió intergeneracional; aquest trencament explica també que els noms comuns de lloc hagin patit alteracions encara més profundes i en general hagin tendit a uniformar-se.

1. ALGUNS NOMS DE LLOC COMUNS TRADICIONALS EN ÀMBIT RIBAGORÇÀ

1.1. Les designacions de la morfologia del relleu

Un element rellevant en la toponímia comuna és la forma. Ho és sobretot en parlar d'elements prominents, elevacions del terreny que són visibles i que serveixen com a punts de referència. Per exemple, el contrast entre *tuc*, *pic* i *punta* sembla relacionar-se amb diferents graus de prominència i verticalitat. Un *tuc* suggereix la culminació d'una forma cònica; així, hi ha un Tuc de Molleres, però hi ha també tucs que corresponen a elevacions menors. En el cas de *pic*, s'indica més verticalitat i caràcter rocós.² Al costat d'aquests, el terme *punta*, prou vigent, sembla reservat a pics d'entitat relativament secundària (es diria que això no s'acompleix amb Punta Alta de Comalesbienes, però si hi apliquem l'adjectiu "alta" és justament perquè cal). D'altra banda, el terme *tossal* és genèric i aplicable a prominències menors. La característica fonamental d'un tossal, doncs, no seria tant l'alçària com la forma ben delimitada. Aquest tret el comparteix amb el *tuc*, però aquest darrer terme no s'aplicaria a elevacions que tenen una posició secundària. El terme *serrat* pot ser sinònim de *tossal* (de fet, es diu que una superfície "fa serrat" fins i tot tractant-se d'extensions molt petites com ara un prat, una estesa de terra, o fins i tot un plat molt ple de menjar) però, a diferència d'aquest, no pot remetre a elevacions considerables. Així, per exemple, el Tuc de la Contesa pot ser considerat com un tossal, però no com un serrat, que seria una designació reservada a elevacions menors. El cas de *serra* indica invariablement una disposició longitudinal coherent amb el terme literal de la metàfora. L'aplicabilitat de *serrat* o *serra*, però, és un fet relatiu a l'entorn. En un entorn local, una serra pot ser simplement una elevació allargada que, considerada a més distància, seria un *serrat* o

2. Les formes femenines, *tuca* i *pica*, ja no tenen presència com a noms comuns i són quasi absents, de fet, en toponímia: de *tuca*, per exemple, a l'Alta Ribagorça no en trobem cap, tampoc al Pallars. En territori aranès hi trobem tan sols Era Tuca, a Betren. Quant a *pica*, en trobem alguna en terreny pallarès, algunes més a l'Aran i tot just un cas ribagorçà: Pica Cerví, sense article i, de fet, amb lexicalització (és a dir que potser caldria escriure Picacerví), la qual cosa indica la poca vigència d'aquest femení com a nom comú. Cal notar que el terme *turó*, que cal considerar sinònim de *tossal*, és absent en alt ribagorçà.

un *tossal*. Ara bé, el terme tuc no s'adiu amb una forma allargada: encara que no mostri gaire alçada, demana, com hem dit, una idea cònica de culminació.

Més específic quant a forma és el terme *bony*: arredonit i d'alçada mitjana o en tot cas relativament secundària. El cas típic són les roques amoltonades, elevacions rocoses arredonides del fons d'una vall de glacera. De caràcter completament diferent és el *mall*, una massa de pedra visiblement separada, que pot ser un cim secundari i que manifesta una evident esveltesa (en contrast amb el bony). Si es tracta d'un cim rocós i retallat, el que en diríem una *cresta*, s'empren també formes com ara *aspres* (en plural, perquè fa referència a una successió allargada, pròpiament una cresta) o *raspa*. Aquesta darrera, però, no és necessàriament una cresta sinó que pot ben ser una formació rocosa lateral, més baixa que el cim. A diferència de la cresta, que designa una carena marcadament rocallosa i aguda, la idea de *crenxa* remet tant a una cresta com a qualsevol altre tipus de carena.

Un altre element rellevant fa referència a les diferents parts de les elevacions, distincions com *cap* o *capcera*, que s'oposa als *sols* (a vegades es parla dels *caps* en lloc del cap, probablement per analogia amb sols, que és invariablement plural). La base d'un vessant rocós, si és herbosa, és llavors un *calcí* (pl. *calcins*) o *calzim*. S'utilitza el terme *galta* per a designar un pendent lateral prominent, però no si tendeix a ser enclotat o a formar un pla uniformement inclinat; llavors es parla simplement de *costa* o *costera* (amb l'adjectiu derivat, *costerut*). Si el vessant mostra una clara prominença rocosa, amb projecció lateral, parlem d'un *morro* o d'un *morral*. Es parla de *caient* per referir-se al vessant, quan volem fer una contraposició, entre un caient i l'altre. Si la costera és prou *dreta*, parlem llavors de *penjant* (i de *país penjat*). Existeix també el terme *ribàs* (proper a *riba*) quan es tracta d'un indret prou vertical, d'alçada relativament menor, i de terra més que no pas de roca compacta; en aquest darrer cas seria simplement un *esbalç*.

En terreny de muntanya, l'únic curs d'aigua que mereix el nom de *riu* és el que discorre pel fons de vall (encara que sigui una vall secundària). Tret d'això, tot són barrancs, portin aigua constantment o només ocasionalment (de barranc en deriva el verb *esbarrancar*, que és el que fa l'aigua en arrossegar la terra i deixar pedres al descobert). Indirectament, aquest contrast defineix una certa idea de vall principal i valls secundàries. Per

exemple, el cas de la Noguera Ribagorçana o la Noguera de Tor. A la vall d'Erta, però, he sentit a parlar del riu per referir-se a allò que els mapes indiquen com a Riuet del Port d'Erta, que més avall esdevé Barranc de Massivert, i que de fet és un afluent del Barranc de Viu.

Altres accidents orogràfics són d'una gran importància com a elements que incideixen en les estratègies de desplaçament. Per exemple, en ascensions en valls alpines, una *escala* o, més freqüentment, una *escaleta*, és un element rellevant. Una característica típica d'aquestes valls, resultat de l'acció de les glaceres, és que presenten un fons ample i aplanat i uns laterals molt verticals, amb la típica forma en U. En realitat, d'una banda, aquests laterals no són murs llisos de dalt a baix, sinó que mostren sovint una estructura esglaonada, amb repises laterals que donen lloc a amples planells al peu dels pics. D'altra banda, aquestes valls descendeixen de manera esglaonada, de manera que sovint trobem replans amb estanys que alternen amb trams força pendents amb salts d'aigua. Aquesta estructura esglaonada és especialment marcada en les petites valls laterals, que connecten el fons de vall amb els planells a mitja alçada. L'ascensió per aquestes valls és, llavors, una progressió també esglaonada i el terme *escaleta* fa referència a una transició en aquest desplaçament d'ascens o descens; una transició per al qui camina però, en termes pastorals, un indret on els animals poden menjar o beure.

El fet és que un dels àmbits més apreciats pels pastors són els indrets planers, una mica enclotats, però al mateix temps enlairats, que no propicien la humitat del terreny. Un cas en són els *planells* que, en una carena, alternen amb els trams més drets, i que sovint ofereixen un pas entre una banda i l'altra. Són els anomenats *colls*, *colladons* o *collades*. El Diccionari de l'IEC defineix com la “depressió a la carena d'una serralada o d'un contrafort, per la qual se sol passar per anar d'un vessant a l'altre”. S'hi solen situar indrets estratègics on fer nit (*cabanes*, *pletetes*, *corrals*, *pletius*) i fins i tot, en algun moment, semblen haver estat propicis per a pràctiques funeràries. Com a sinònim de coll podem trobar el terme *coma*, tot i que són conceptes diferents: si un coll és també una coma, la inversa no s'acompleix sempre, perquè la coma designa un indret enfonsat en relació amb el seu entorn, i en aquest sentit una coma pot ser també un *clot*, que ja no té res a veure amb el coll enlairat de què parlàvem. Una de les accepcions de *coma* que assenyala el Diccionari de l'IEC és un “prat alterós, generalment situat

en cims aplanats, ric de bon herbatge i molt estimat per a pastura”, i aquesta és la que coincideix parcialment amb la de *coll*.

Val a dir que la forma *coma* ha anat caient en desús en favor, ja sigui de *coll/collada*, ja sigui en favor de *clot*. Aquesta caiguda en desús sembla recent, si hem d'atendre a l'enorme freqüència de topònims construïts sobre *coma* enfront dels que es formen sobre *clot* o *coll*. Pel que fa a *coll*, la versió més gran que n'hi ha és l'anomenat *port*, en la majoria de casos un pas elevat entre dos caps de vall (i contenint, per tant, el curs alt d'un riu o d'un barranc, que pot ser el curs central de la vall o el d'una vall lateral). En realitat, però, el concepte de *port* té més a veure amb l'existència d'un pas important entre banda i banda, no pas tant amb la morfologia. Un pas d'importància secundària, coherentment, és un *portell*.

Dit això, un espai també apreciat és el *clot* o la *clotada*. El primer es refereix de manera genèrica a una depressió en el terreny, més o menys pronunciada i més o menys gran. Per contra, el segon indica un espai necessàriament ampli, que permet que els animals hi trobin menjar, sovint durant diversos dies, o hi facin estada sovint. Afins a aquests darrers són els termes *racó* i *raconada*, referint-se a indrets relativament apartats de la vall, que poden constituir per exemple una vall secundària. Impliquen també la idea d'aprofitament durant més o menys temps. El terme *marge* (femení), avui ja no vigent, ha quedat fixat en la toponímia d'alguns indrets, segurament amb aquesta idea de *raconada* o de vall lateral relativament apartada (potser cal interpretar així el topònim Comamarja de Taüll).

Encara sota aquesta idea de vall lateral, de redol de muntanya que constitueix un àmbit diferenciat i que permet una estada relativament llarga del bestiar, hi ha el terme *comarca*.

Entre els microelements toponímics que constitueixen el relleu, i que ajuden a valorar oportunitats o perills per a la mobilitat, cal remarcar, òbviament, les formes rocoses. El terme *llastra* indica una llosa,³ i remet a la idea de gran superfície de roca llisa inclinada, perillosa per al pas especialment en condicions d'humitat, perquè llavors es presenta com una placa relliscosa, que propicia que els animals caiguen avall, especialment en dies de poca visibilitat per boira. En alta muntanya, aquest tipus de *llastra* és

3. En dimensions reduïdes, una *llastra* és també, per exemple, una llosa per fer teulada o llenat.

pròpia dels vessants que formen galtes allisades pel pas de la glacera, amb una part superior força dreta i una part inferior vertical o fins i tot desplomada.

Un derivat equívoc de *llastra* és *llastrós*, que no remet necessàriament a la presència de plaques que rellisquen, sinó un terreny que fa pissarres o materials en forma de lloses, com ara quan hi ha estrats pissarrosos (es diu que el terreny llastrós proporciona bona aigua, probablement per les qualitats de filtratge de la pissarra); aquesta roca en lloses sol ser anomenada també *raller* (en la toponímia apareix la forma Rallassa o Rallassos per a referir-se al terreny de margues vermelles o grises).

Si la llastra marca un indret que cal evitar, el *cingle* n'és un altre, atès que constitueix una mena de mur a manera de franja rocosa, aquests cop vertical, prou alta per no poder-la saltar o pujar. El cingle és una forma de *cantell*, *cantill* o *cantiló*, que marca un límit. El cantell, però, no necessàriament és una barrera insuperable; sovint defineix el límit entre dos inclinacions diferents, per exemple entre un vessant i un altre o entre un *planell* i un entorn inferior més pendent (en aquest segon cas, el cantell pot ser anomenat *espona*; en toponímia, per exemple, és el cas del Plan dera Espòna/Pla de l'Espona, a la muntanya de Viella pel vessant de l'Espitau, i altres noms semblants en territori aranès o català). Cal que tinguem present que la idea de *planell* o *planella* és relativa; no necessàriament remet a la idea de pla horitzontal sinó a la idea d'inclinació apreciablement inferior que la que hi ha a l'entorn. Però tornem als cingles: quan en tenim diversos en paral·lel alternant amb indrets herbosos però d'accés difícil (per exemple, si els cingles presenten passos més o menys difícils a través seu o al llarg de repises entre ells, a les quals es pot accedir per un lateral) parlem de *feixants* (el verb, però, és *enfeixanar*, la qual cosa convidaria a escriure *feixan*; el diccionari Alcover-Moll recull *feixanc* al Pallars). Aquest és un altre dels indrets perillosos que convé no freqüentar, especialment per al bestiar de llana i el cabrum, que ocasionalment es queda aïllat sense poder sortir (*enfeixanat*) en atzucacs d'aquest estil.

Al costat dels llocs elevats, un altre perill són els forats i esclètxes, aquestes darreres anomenades *escrefalles*. Un terme genèric és el de *forat*, que pot ser ampli fins a ser sinònim de clotada fonda, però que es pot referir a una esclètxa que representa un perill per als animals o les persones. Sinònim

de forat, que més específicament remet a un forat obert al terra i on es pot caure, és el terme *caricau* (per exemple, remetria a un avenc, tot i que per extensió es pot referir a un forat més ampli i obert, no només a una cavitat). El terme *gaijal* es pot utilitzar també en aquests casos, tot i que clarament amb un ús metafòric a partir del sentit literal, d'obertura ampla practicada en una paret. El terme *solc* (amb la idea de rasa) és també freqüent per al paisatge de muntanya, especialment en indrets granítics, on els blocs pre-seten enormes esquerdes rectilínies, a manera de canals estrets i reblerts de terra herbada, o allà on les grans morenes d'origen glacial tendeixen a formar estructures acanalades a la part baixa de les tarteres (anomenades tècnicament *lloms longitudinals*: Ventura, 2010).

Al costat dels perills, hi ha les ocasions, per exemple l'ocasió de baixar. Un *baixant* permet fer el descens amb prou facilitat, per exemple oferint un pas amable i acanalat enmig d'un pendent rocallós i difícil. Un baixant pot aprofitar el trajecte de descens de les allaus, que deixen arrasada la massa boscosa o de matolls i tracen un pas directe prou evident, o pot anar en paral·lel al curs d'un barranc. Un pas estret és anomenat un *estret* (un lloc per on, per exemple, un ramat de bestiar ha de passar afiletat), però es parla de *passada* o, més sovint, de *passades* quan un terreny difícil obliga a progressar de manera dispersa per arribar a un indret una mica més fàcil. Una estructura acanalada, de dalt a baix d'un vessant, és una *canal* si té una aparença estreta i llarga (que pot anar des de la part més alta fins ben bé el fons de vall), i és una *pala* si és ampla (i això pot incloure tot un vessant).

No cal dir que canals i pales són els indrets on més sovint peix el bestiar en alta muntanya. Canals i pales, però, no sempre són indrets fàcils, especialment si són *costerudes*, *dretes*, i presenten pedres soltes, que poden rodolar i agafar velocitat pendent avall.

Les estructures en forma de franges verticals en un vessant, producte sovint d'allaus hivernals, que poden ser canals o pales, formen les anomenades *tallades*, que llavors es tradueixen en estratègies de gestió progressiva de les pastures. Si ens trobem clarament amb un canal de descens d'allaus, parlem d'una *llaveiada*; el terme fa referència a les traces marcades enmig dels pendents boscats o poblats d'arbustos (les pales, canals o barrancs són també vies de descens d'allaus, però llavors no es parla específicament de llaveiades). Les canals, les pales, els colls, els barrancs o rius i les *riberes*, en

ser estructures acanalades, presenten punts de confluència en V, i parlem llavors de *forcalls*, *forcanes* o *forcanades*; el forcall és l'indret on es produeix la confluència o la bifurcació (segons el punt de vista), i diem llavors que un indret *fa forcana*, o *forcanada*, o *forcall* (s'aplica, de fet, a qualsevol element que presenti aquesta forma, com ara un prat o una extensió de bosc que dibuixa una V).

Acumulacions de materials poden ser indicadors: un *puial* de pedres és un element que es destaca del conjunt, en formar un promontori, i que llavors pot ser assenyalat amb finalitat orientadora. A diferència del puial, la *tartera* o el *tarter* és l'acumulació estesa en el vessant o en un lloc pla. Òbviament, les tarteres proporcionen bones referències, en formar taques que poden prendre diferents formes, extensions i coloracions. Però les tarteres són també indrets problemàtics, especialment per a l'oví, que hi pot quedar atrapat (les *escrefalles* entre pedres són indrets on els animals es poden atrapar les potes i, enmig de la tartera, un animal de llana és de mal localitzar).

Igualment, com a element visible, la *congestra* de neu és també interessant. Ho és també com a recurs, perquè proporciona frescor en migdies de calor intensa. L'acumulació de terra (o més precisament: el pendent terrós, desprovist de vegetació), anomenada *terrera*, *terrall* o *terregall*, és també un punt de referència pel seu caràcter ben diferenciat. D'un caràcter similar és una *esbornada* o *esbomegada*, que es presenta com un pendent on s'ha produït un despeniment que ha deixat a la vista una bona extensió de terra i pedres; semblant a aquesta és una *esbarrancada*, òbviament més localitzada en l'interior o a l'etorn d'un curs d'aigua que pot ser ocasional, i com a resultat d'una crescuda i d'un procés d'arrossegament. Propis també dels indrets plans del fons de vall, els *arenals* són acumulacions d'arena i pedres de riu.

Els diferents tipus d'elements rocosos, a més de les elevacions, són importants també com a referència, i llavors la forma és un criteri bàsic per diferenciar-los. En alta muntanya, s'anomena un *molar* una roca de mida mitjana (de la mida d'un automòbil com a mínim) que es troba exempta, semienfonsada o no, i més aviat aplanada —o en tot cas més ampla que alta. Els molars són un tipus de pedres que es troben típicament a mitja alçada, i prou sovint de manera dispersa i aleatòria enmig d'altres materials de mida més petita (d'ací el nom tècnic de *blocs erràtics*

—Ventura, 2010—), en una distribució típica del paisatge postglacial; són interessants, a més de la referència visual que aporten, pel fet que, en tendir a ser aplanades, proporcionen a vegades un refugi natural que anomenem *covartxa* o *covartxo*, a vegades dins d'una tartera, a vegades en un medi herbós —la *covartxa*, però, en termes genèrics és un abric natural de dimensions reduïdes, més petit que una cova, i es pot trobar en altres indrets, com ara en un peu de cingle—. Si és més alta que ampla, o si és força més gran, parlem d'una *pedra* o d'una *roca* i ja no d'un molar. El terme *pedra* o *roca* es pot fer servir igualment per parlar de masses considerables no exemptes, que poden ser anomenades amb el terme *mall* o *tossal*, que ja hem vist. D'altra banda, en peces més petites parlem de *rocs* i, si es tracta de peces aïllades i cantelludes, parlem de *pigals*, sobretot amb la idea de peces despreses i caigudes d'indrets alts. Aquest terme és especialment rellevant quan es tracta de peces que es poden *aventar*, és a dir que poden caure costera avall i *espatllar* algun animal. Un roc que no és gran (per exemple, de la mida d'una capsa de sabates) que s'aventa és una *pedra volandera*.

Per oposició al pendent, en la part baixa de la vall parlem del *pla* (s'oposaria al *planell*, que és un indret també aplanat però de poca extensió i localitzat en alçada). És útil també la distinció entre *obaga* o *obac* i la *solana* o *solà* (en aquests parells, el terme masculí implica delimitació: un *obac* o un *solà* és un terreny obac o solà, mentre que *obaga* i *solana* solen tindre un sentit genèric: la banda obaga o solana). Com que la irregularitat del terreny propicia que trobem indrets obacs a dins de la banda solana, es pot parlar d'un *ombradiu* per referir-se a un indret *ombrat* de poca amplitud.

Les zones humides demanen també els seus noms: fonts, rius, barrancs, rigatells, tolles o mulles; en muntanya hi ha una distinció rellevant entre un *estany* (menys freqüentment s'usa el terme llac) i una *bassa*. Una *bassa* és més petita i es presenta en un entorn de terra i herba més que no pas en una base rocosa (llavors més aviat seria un *estanyet*). Més petit encara és un *bassó*. Tant la *bassa* com el *bassó*, a més, poden tindre caràcter estacional (cosa que no es dona en el cas dels estanys). En els entorns dominats per la *mollena* (la humitat), hi trobem *jancullers*, és a dir fangars (amb abundància de joncs o altra vegetació pròpia). Un terme ja caigut en desús és *mollera* (un aiguamoll, una torbera), semblant a *mollerar* (encara relativament vi-

gent). En plural, *molleres*, és un terme freqüent en toponímia, i sens dubte és el que dona nom a la vall que la cartografia anomena Molières (en àmbit administratiu aranès, en el vessant ribagorçà).

Com a terme genèric, *país* designa el sòl o bé el territori: per exemple, el *país se'n baixa* voldria dir que el terra s'esfonsa, com ara en un pendent de barranc, i igualment podem dir que el país és pobre (poc fèrtil), o que és pedregós... En termes més generals, parlem de *bon país* o *mal país*, de *país orc* o de *país trencat* (rocallós i muntanyós), o de *país dret* o *planer*...

Una altra dimensió són els colors, aplicats a roques o animals. Els colors més usuals en són *roi*, *blanc*, *pardo*, *fosc* o *escur* o *negre*, *groc*, *verd*, *blau*. En aquest sentit, el que anomenem marró queda inclòs en l'abast del *roi*. Una roca o una tartera, per exemple, pot ser *roia* o *parda*, o *blanca*, o bé *negra* o *fosca* —en ribagorçà septentrional he sentit també el terme *negros*, usat sempre en plural, referit a un aflorament de terra negrosa, propi d'indrets elevats on hi ha substrat de torbera—. Igualment una bèstia és *roia*, *blanca*, *parda* o *negra*. Per parlar de distribució (de la coloració o de qualsevol altre element) en taques, es parla de *plapes* i del caràcter *plapat* d'un animal o d'un terreny: una vaca pot ser blanca *plapada de roi*, o un indret pot ser *plapat d'arbres*, per exemple.

1.2. Elements antròpics

L'element antròpic més genèric és *país*. Ja hem vist que designa la idea de territori, però en termes més amplis fa referència a un espai de relacions socials més o menys “compactes”, una vall o un conjunt de valls que comparteixen un cert centre socioeconòmic, i la suma d'unes relacions de parentiu amb uns interessos sobre el territori mateix. Els seus límits són difusos però l'aplicació del terme és inequívoca. L'altre terme és *montanya*;⁴ fa referència a uns indrets elevats en els quals es desenvolupen unes activitats productives vinculades a una determinada població. Es pot parlar de *montanya* en genèric, per oposició al pla (*pr'amont* vs *pr'avall*), i es parla també

4. Utilitzo aquesta forma, *montanya*, que reflecteix la fonètica ribagorçana, quan remeto al sentit autòcton del terme, diferent de l'accepció general que el diccionari atribueix a la forma normativa *muntanya*.

de la *montanya* d'aquest o aquell poble; en aquest segon sentit, la *montanya* no és un concepte orogràfic sinó clarament socioeconòmic, que de fet és probablement l'única accepció de *montanya* que existeix tradicionalment en àmbit ribagorçà.

Entre els elements antròpics que fan de punts de referència, per una banda els *pilarets* i per una altra les *bogues*, ajuden a delimitar. En general, una *boga* és un límit i també un element que l'assenyala (que pot ser una pedra plantada, un pilaret o una marca en la pedra, generalment una *creueta*, d'aquí que es parli de *creueta* o de *creuetes* com a topònim que remet a un límit). A partir de la idea de boga, apareix la idea d'un *empriu*, com a espai compartit entre dos bandes d'un límit, per exemple entre dos *montanyes*. Els *emprius* tenen relació, en general, amb l'aprofitament d'indrets on el bestiar ha d'anar a beure.

Hi ha després els elements que serveixen per al maneig del bestiar, per a tindre'ls a cobert, o bé tancats sense cobert, o simplement agrupats. En alta muntanya, el lloc on el bestiar fa nit, sense cap tancament, és el *pletiu*. Els *pletius* o *pletills* són de bon distingir pel tipus de vegetació o per la coloració del terreny; els trobem en indrets secs, planells o pendents, molt sovint collades, preferiblement solans. Alguns, que són especialment estratègics, han propiciat que s'hi construís una cabana al costat; altres tenen una ocupació menys llarga, en relació amb determinats períodes puntuals, normalment a més alçada. En el cas dels *pletius* de més ocupació, pot ser que arribem a tindre una *pleta*. Una *pleta* és un tancat no fix, transpotable i modificable, constituït per pals (*ficosos*) que sostenen *andàs* (tanques mòbils) o un perímetre de tela metàl·lica o fil elèctric. Més informal és un *jaill*, simplement un lloc on jau un animal salvatge o un gos, o un cap de bestiar, o de manera ocasional un ramat.

Entre les estructures fixes, delimitades per parets de pedra sense coberta, els *orris* o *munyidors* són ja un concepte perdut, que remet a la pràctica de munyir i fer formatge en muntanya, i que tan sols sobreviu en la toponímia. És vigent, però, el *corral*, com a tancament circular o quadrangular a base de parets de pedra seca, ocasionalment acompanyat de la cabana o d'un petit cobert per al bestiar que ha d'estar més protegit. En altres moments, aquest tipus de corrals havien rebut el nom de *corts* (un terme també perdut fora de la toponímia). Com a estructura fixa però que també pot ser ocasional, el *corralí* és un petit tancat, sovint només per

a un o dos caps de bestiar adjacent al corral (per exemple, una ovella que cria i que s'ha de mantindre amb el(s) seu(s) corder(s), apart del ramat). El corralí es pot fer també de manera improvisada en un espai de tartera proper al pletiu, per tal de deixar corders petits durant el dia, mentre les mares són fora. En aquest cas és una estructura que sol presentar, a més de parets de pedra seca, lloses a manera de sostre, que fan ombra, impedeixen que els corders saltin fora del tancat, i impedeixen l'entrada de predadors. Cal pensar que el corral havia estat anomenat *cubill* en algun moment i en alguns llocs, si cal interpretar per aquesta banda topònims com ara Cubieso o Colieto. De vigència menys remota tindríem termes com *estall*, (amb un Estalliró a Barruera que indica una vitalitat recent, i amb formes arcaiques en toponímia com Estat o Estaso), tots ells referits a un pletiu (més que no pas a un corral, que és el que faria pensar l'ètim *STALL). De dimensions molt més importants és la *borda*, que inclou els espais per als animals, un paller, i fins i tot a vegades una era i un espai de vivenda per al *bordaler* o pastor.

Altres indrets tenen a veure amb el pas dels animals: un *comptador* és un pas estret que s'aprofita per fer passar els animals afilerats i comptar-los. El pas dels animals és una *cabanera* quan és una via ampla, capaç d'acollir ramats o ramades d'importància. En terreny de muntanya, d'altra banda, les costeres solen mostrar *carrerons* transversals, a manera de múltiples caminets paral·lels (es diu que el terreny està *acarreronat*), que indiquen el pas d'animals en múltiples fileres en paral·lel. Un *carreró*, d'altra banda, és un tipus mínim de camí.

D'altra banda, en el moviment de ramats d'oví, es parla de *passos* o de *passades* per referir-se a una progressió transversal dispersa per superar un indret difícil i accedir al *peixiu*. En l'aprofitament d'aquest, es parla de *seguida* i de *girada*, que són termes relatius a la guarda del bestiar. La seguida deriva del verb *seguir*, és a dir estendre's els animals per menjar-se l'herba de determinat indret, mentre que la girada fa referència al moviment del ramat, que arriba a determinat punt i *gira* per aprofitar l'herba fins al límit que interessa, i no fer-la malbé.

Quant als peixius, en alta muntanya no es distribueixen en prats. Un prat és una superfície mínimament delimitada i modificada (pot haver estat aplanada, pot ser regada, se'n poden extraure els rocs més grans, se'n pot fer collita d'herba...), no necessàriament perimetrada per *barreres*

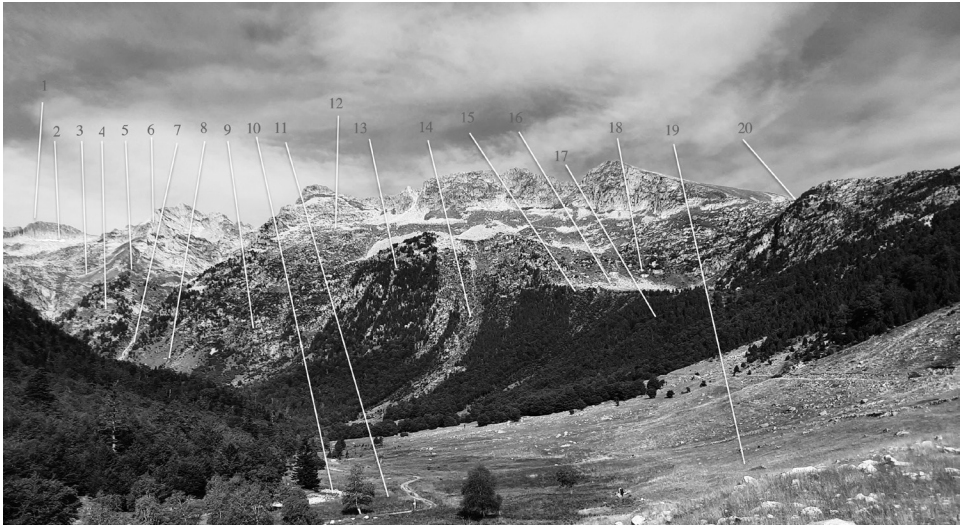
d'arbres o matolls, o per *parets* amb un *portell*; la delimitació es pot fer evident simplement per una inclinació menor que l'entorn.

Altres espais són rellevants quant al comportament dels ramats. Un *amorriador* (on van els animals a *amorriar*, cosa pròpia dels ovins) o una *mosquera* (relatiu a *mosqueiar*, propi dels bovins) són indrets on hi ha arbustos que fan ombra. Quant a arbustos, es parla dels *matiguers*, que poden ser *boixiguers* o *avellanerals*. Un i altre són espais ben identificables i en tots dos casos són espais dels quals s'aprofita l'ombra, on els animals poden passar les hores de més calor, al centre del dia.

Un espai rellevant en indrets d'aprofitament intens, constituït per bosc, matollar o —menys sovint— prat, és l'anomenat *vedat*. Els vedats poden ser comunals o no; els caracteritza que no s'hi pot accedir almenys durant un determinat període de l'any, i pot ser que durant la resta del temps siguin lliurement accessibles a tots els propietaris. El vedat s'anomena *ban* en alguns llocs. Existeix arreu, sembla, el verb *banir*: banir un indret és vedar-ne l'ús temporalment.

Encara en relació amb usos temporals, una pràctica tradicional consistia a fer *socarrades*, és a dir cremar de manera controlada espais de matollar, normalment en període invernal o passat l'estiu, per tal de facilitar que, en arribar la primavera, s'hi fes herba nova. El caràcter habitual de la pràctica en alguns indrets ha propiciat que en quedés constància en la toponímia (la Socarrada o les Socarrades).

Enfront dels espais d'aprofitament pastoral, els espais de conreu es fixen en indrets de terra més plana i fàcil de treballar. Arreu hi ha indrets caracteritzats per trossos en bancal que sovint reben el nom de *cultia*, un terme avui pràcticament fossilitzat. Del mateix nivell de fixació, encara amb un cert grau de connexió amb la toponímia comuna, hi ha el terme *artiga*, que indica un espai guanyat al bosc. I semblant, si no sinònim, a l'*artiga*, la *boïga*, *buiça* en context ribagorçà (encara vigent en la toponímia comuna), indica un espai ocasionalment cultivat, normalment una cessió dels propietaris del comú en favor d'un d'ells perquè hi faci un aprofitament, ja sigui de llenya, o de cultiu (perviu també el verb *esbuiçar*, en el sentit de transformar el terreny de bosc o matollar en cultiu).



Imatge 1. Alguns elements morfològics: 1 *tuc*, *crenxa*; 2 *congestra*; 3 *tartera (roia)*; 4 *feixans*; 5 *passades*; 6 *aspres*; 7 *barranc*; 8 *calcí*; 9 *llastres*; 10 *riu*; 11 *mollera, janculler*; 12 *girada*; 13 *flocs de pins, bony, morro*; 14 *llaveiada*; 15 *espona, cantill*; 16 *planell*; 17 *bosc*; 18 *molars*; 19 *prat*; 20 *coll, port*.

1.3. Morfologia del moviment del ramat

També les agrupacions d'animals són elements de rellevància segons la seua apreciabletat:⁵ un *ramat* enfront d'una *ramada*, que és considerablement més gran (de fet, es pot entendre com la suma de ramats, de propietaris diferents), una *vacada*, una *equassada*, enfront d'un ramat de vaques o d'eqües. Agrupacions petites, especialment de bestiar de llana són un *escabot* o un *senyal*. El terme *senyal* s'empra també per parlar del rastre: bestiar perdut *sense senyal* vol dir sense haver deixat rastre.

Diversos verbs indiquen aspectes de la *guarda*, i llavors tenen una interacció molt directa amb les característiques físiques de l'entorn: *estendre's* com a estratègia d'aprofitament dels peixius, oposat a *arroplegar-se*; *allar-*

5. Es pot emprar el terme genèric *bestiar*, però en àmbit ribagorçà aquest terme, per defecte, fa referència al bestiar de llana. Si no, cal especificar: *bestiar gros* vs *bestiar menut*, *vacum*, *cabrum* o *pelegam*...

gar-se com a moviment que fa que el ramat prengui un moviment ràpid adreçat a un indret; *aturar* el bestiar o un animal; *esfugar(-se)* en sentit d'espantar-se i fugir; *parar* (els animals *paren* quan mengen bé, o són *parats* perquè mengin); *capicular* un ramat en el sentit de fer-lo girar i abocar-lo a un lloc; *abocar* o *abocar-se* cap a un indret més baix; *apuntar* el bestiar a un indret (encarar-l'hi); *apretar* el ramat a un lloc (empenyent el ramat des del darrere); *despenjar-se* el ramat, és a dir baixar en conjunt en un moviment d'accés fent un tomb per dalt; *aguantar* el ramat, és a dir fer que s'aturi en determinat punt; *aqueteiar(-se)* el bestiar, és a dir (fer) que es calmi; *soltar*, és a dir deixar sortir el bestiar de matí; *tocar*, és a dir fer tornar el bestiar al lloc on ha de passar la nit, o bé fer moure el bestiar des del darrere; *acordonar-se* el bestiar, és a dir passar dispers en forma de *cordons* o rengleres (*acarreronat*); *arrebellar* el bestiar, és a dir cridar-lo per fer-lo seguir; *enquetiar(-se)*, és a dir "inquietar(-se)" el bestiar que reposa.

1.4. Morfologia vegetal

Una distinció rellevant és entre el *bosc* i la *baiürta*. La *baiürta* és un terme que designa un espai que combina bosc i matollar, i que forma una franja entre la zona de prats i els peixius de més alçada (més genèricament es parla de *bardomer*, *bardomeral* o *bartal*). És un espai que proporciona ombra per als animals però també recursos com ara llenya o fusta, o avellanens. Enfront d'aquest espai, el *bosc* és un indret dominat pels arbres, no pas pels arbustos. Ara bé, el procés d'abandonament de terres ha propiciat una expansió dels espais de bosc i matoll; el país s'ha *boscat* o s'ha *barrat*. Com em deia algú en veure-ho, el país "no é conegut"; la percepció positiva que el visitant té, d'indrets dominats per una massa vegetal atapeïda i quasi contínua, és la viva imatge de l'abandonament i la pèrdua als ulls de l'autòcton que n'havia conegut l'aprofitament agroramader. Una característica del bosc, tradicionalment, és que mostra discontinuïtats, *plapes* sense arbres i on trobem herba, *clarures* de terreny *pelat*. Els espais *pelats*, que poden ser enmig de bosc o de *matiguer*, han estat anomenats *eres* en alguns indrets (i a l'Alta Ribagorça en queda testimoni en la toponímia de l'entorn d'Adons): una *era* seria un planell d'herba, net de bosc o de matoll, en un indret elevat.

Allò que aprecia el bestiar és el que anomenem *herbei*, el país *glevat* (dominat per la *gleva*); en alta muntanya, especialment el terreny on domina la regalèssia (o *regalíssia*) o el *meligó* o *meliguera*; es parla, en aquest cas, de *meliguerar* (en el cas de la regalèssia, no sembla que n'hi hagi cap col·lectiu tret de Blaniuar i Blanheuar aranesos, derivats de *blaniu* —denominació aranesa de la regalèssia— que trobem a l'entorn de Mont i de Beret respectivament). Molt menys apreciat és el *gesp* o *gespet*, una herba d'indrets elevats, molt prima i dura, que és poc aprofitable especialment a mesura que avança l'estiu; en surt el col·lectiu *gespader*, si més no visible en toponímia (*Gespader*; *Gespetar* en indrets més orientals), potser ja no tant com a nom comú; més interessants són els *sarrons*, una planta de l'estil dels espinacs freqüent prop dels pletius, i que dona el col·lectiu *sarronera*; el *sedorn* és una herba que convé aprofitar també a l'inici de l'estiu, de la qual deriva el col·lectiu *sadornera* o *sadornal*.

Més àmpliament usats són els col·lectius *matiguer*, *boixiguer*, *avellane-ral* (que ja hem vist) i *boixiguerall*. El primer és genèric i els altres en serien hipònims. El *boixiguerall*, però, no proporciona ombra i per tant només és un referent quant a orientació o tipus de vegetació.

Un altre element d'interès en muntanya, com a referència espacial, són els arbres aïllats o en *flocs* (típicament, un floc de pins o d'avets són un element de referència tan vàlid com una roca); i llavors és també rellevant la distinció entre avets, pins i faigs, que permet especificar molt més la localització.

Altres col·lectius rellevants són el *ginebrell* i el *jordoneral*, aquest darrer especialment perquè aporta fruits, no pas tant per la seua visibilitat. Sembla que en algun moment hauria existit el *fogar* o la *fogassada* (col·lectiu de falguera: *Fogar* a Aneto, prop de Baserca; la *Fogassada* al Port d'Erta), segons ens dona a entendre la toponímia. Hi caldria afegir la ginesta (*ginestra*) com a element vegetal rellevant, que proporciona un punt de referència quan floreix; el col·lectiu corresponent és, avui, simplement el plural *ginestres*, però tot indica que havia donat un col·lectiu específic a partir del nom *escoba*, que trobem en formes pallareses com *Escobet* o *Escobedo*, i que en terreny ribagorçà trobem en el topònim *Escobedieso*.⁶

6. Altres elements vegetals de rellevància són la junça, la perdiguera, la tora i la gavarrera o garravera. De tots ells sembla haver-n'hi rastres en toponímia.

2. CONCLUSIÓ

Alguns dels termes que he descrit són formes ja obsoletes, vigents fins fa relativament poc segons podem deduir del registre toponímic; quant a la resta, l'obsolescència és un fenomen en curs. Això, sobretot, si en fem una lectura en termes d'usabilitat o abordabilitat (com a traducció del terme *affordance*, adoptat en lingüística cognitiva d'ençà de Gibson (1979), la visió que apliquem a l'entorn en termes de possibilitat de moure'ns-hi o servir-nos-en). Tots els termes que he descrit apareixen en el lèxic pastoral com a referents per a orientar-se o preveure estratègies de moviment, d'accés a les pastures o a l'aigua, d'evitació d'obstacles, etc. En aquest sentit, una part són termes específics i poc coneguts fora de determinat entorn etnolingüístic, que classifica la realitat amb designacions ajustades a un "què és" molt específic ("què en puc obtenir"); d'altra banda, molts d'aquests elements lèxics presenten implicacions concretes en termes de "com": "com m'hi puc moure", "com m'hi he d'acostar", etc. Aquest "com" ha de ser previsible en funció de les circumstàncies, i per tant ha de partir d'una base interpretativa de les característiques de l'entorn. Les designacions no només aporten orientació, sinó que en conjunt tenen implicacions més complexes.

En una sortida organitzada per la Casa del Parc de Boí, amb el Grup d'Arqueologia d'Alta Muntanya, se'ns feia observar un fet aparentment paradoxal: alguns refugis que havien tingut una ocupació aparentment ocasional —els que anomenem *covartxes*— han donat registres arqueològics que ens porten mil·lenis enrere. El fet és que el paisatge i la meteorologia han estat bàsicament els mateixos tots aquests segles, el comportament dels animals també, i per tant també les estratègies pastorals. Però no sabem si la visió de l'espai i la manera de pensar-hi eren semblants quan els qui l'ocupaven parlaven altres llengües; és una qüestió que només podem respondre, i encara parcialment, a partir d'una comparació entre cultures semblants. La pràctica pastoral, especialment en muntanya, vol dir primer de tot pensar segons el comportament previsible dels animals; adoptar la visió herbívora de l'entorn, perquè és més un acompanyament i una estratègia indirecta que no pas una mecànica. Tots els recursos lingüístics que ha anat generant estan al servei d'una lectura entenedora de la interacció entre elements fixos i variables. El paisatge, doncs, és una mena de text que cal aprendre a llegir, però que admet codis diversos, alguns dels quals hem d'entendre i preser-

var urgentment. Els canvis en la relació entre comunitats humanes i espais circumdants són un fet global que forma part de l'esborrament de la diversitat cultural; probablement, més enllà del nombre de llengües que pervisquen, en resultarà un anivellament en les maneres de mirar-nos els llocs.

3. BIBLIOGRAFIA

LANDAU Barbara, "Update on «What» and «Where» in Spatial Language: A New Division of Labor for Spatial Terms", *Cognitive Science A Multi-disciplinary Journal* 41, suppl. 2., 2016, pàg. 1-30.

MARK David M., Andrew G. TURK, Niclas Burenhult & David STEA, *Landscape in Language. Transdisciplinary perspectives*, Publicació online (<https://doi.org/10.1075/clu.4>), John Benjamins, 2011.

PALMER Gary B., *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, University of Texas Press, 1996.

GIBSON James J., *The Ecological Approach to Visual Perception*, Houghton Mifflin, Boston, 1979.

RELPH Edward, "A pragmatic sense of place", *Environmental and Architectural Phenomenology*, 20/3, 2009, pàg. 24-31

SAPIR Edward, *Language. An Introduction To The Study Of Speech*, Harcourt, Brace, Nova York, 1921.

TALMY Leonard, "How Language Structures Space", dins Herbert L. Pick Jr. i Linda P. Acredolo: *Spatial Orientation. Theory, Research, and Application*, Springer, Boston, 1983, pàg. 225-282

THIERING Martin & Wulf SCHIEFENHÖVEL, *Spatial Concepts in Non-Literate Societies: Language and Practice in Eipo and Dene Chipewyan (TOPOI – Towards a Historical Epistemology of Space)*, Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, Berlin, 2013.

VENTURA ROCA Joan, «Geomorfologia de les Planes de Son i la mata de València: la influència del modelat glacial i periglacial». Dins: GERMAIN, J. [cur.], *Els sistemes naturals de les Planes de Son i la mata de València*. Barcelona: Institució Catalana d'Història Natural. (Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural; 16), 2010, p. 77-126. ISBN: 978-84-9965-008-1.

VIOLANT I SIMORRA Ramon,; *La vida pastoral al Pallars* (ed. d'Ignasi Ros), Garsineu, Tremp, 2001.